

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 56

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2022

Редакційна колегія: **Халіман О. В.** – гол. ред., д.ф.н., доц., доц. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д.ф.н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к.ф.н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д.п.н., проф., зав. каф. теорії і практики англійської мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Краснобаєва-Чорна Ж. В.** – д.ф.н., проф., проф. каф. загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Маленко О. О.** – д.ф.н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови та прикладної лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Петрова Т. О.** – к.ф.н., доц., доц. каф. мовної підготовки Держ. біотехнолог. ун-ту; **Піддубна Н. В.** – д.ф.н., доц., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Попов С. Л.** – д.ф.н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д.ф.н., доц., зав. каф. фонетики і граматики англ. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Щербакова Н. В.** – к.ф.н., доц., зав. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: **Кочан Ірина Миколаївна** – доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шкіцька Ірина Юрївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Затверджено вченою радою

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(пр. № 5 від 24.06.2022 р.)

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація — наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академія), Polska Bibliografia Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідцтво про державну реєстрацію: KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572) 68-02-36

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. 422 с.

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання лексикології, граматики, текстознавства, дискурсології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, лінгводидактики), огляди, рецензії.

Відповідальний за випуск: д.ф.н., доц. О. В. Халіман

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

**КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ЯКІСНОЇ ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВОЇ АСИМЕТРІЇ
НА РІВНІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ
(на прикладі з'ясувальних конструкцій)**

У статті основна увага зосереджена на виявленні причин когнітивно-го й прагматичного характеру виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики. Виявлено пізнавальні мотиви семантичних модифікацій цих конструкцій, зрушення в концептуалізації дійсності, які позначаються на формально-змістовій асиметрії складнопідрядних речень, простежено мотиви актуалізації асиметричних складнопідрядних з'ясувальних конструкцій.

Ключові слова: складнопідрядне речення, з'ясувальні конструкції, формально-змістова асиметрія, прагматика, когнітивістика, атрибутивна семантика.

Polozova O., Salamaniuk N. Cognitive-Pragmatic Interpretation of Qualitative Formal and Semantic Asymmetry at the Level of Complex Sentences (on the example of explanatory constructions). *The need to involve a cognitive approach to the consideration of the form and content asymmetry in a complex sentence is due to the fact that its structure cannot be explained only by internal structural factors. It is necessary to take into account the sphere of mental processes that determine the choice of language structures that represent them. However, linguocognitive and pragmatic approaches are insufficiently used in domestic syntactic works, there is no systematic description of syntactic phenomena involving these approaches in Ukrainian studies, which determines the relevance of the study.*

The aim of the study is to identify cognitive and pragmatic factors in the formation of formal and semantic asymmetry at the level of complex explanatory constructions that develop elements of attributive semantics. The main tasks of the study are: to deepen understanding of complex explanatory sentences with formal and semantic asymmetry by referring to the provisions of linguistic and cognitive science, which, in particular, focuses on identifying the relationship between human cognition and, on the one hand, communicative activity (speech); and, on the other hand, the products of this activity (language), which in a certain way reflect the conceptualization and categorization of the world known to human; to trace the pragmatic reasons for the emergence of formal and semantic asymmetry at the level of complex explanatory constructions; to identify cognitive motives of semantic modifications of these constructions, shifts in the conceptualization of reality, which affect the formal and

semantic asymmetry of complex sentences; to trace the motives of actualization of asymmetric complex explanatory constructions.

Keywords: *complex sentence, explanatory constructions, formal and semantic asymmetry, pragmatics, cognitivistics, attributive semantics.*

Вступ

Звернення в дослідженні, що ґрунтується на принципах структурно-семантичного синтаксису, до набутків відносно молодих наукових парадигм – когнітивної лінгвістики й прагматичної лінгвістики – можна вважати на сьогодні цілком закономірним, з одного боку, з огляду на те, що структурно-семантичний синтаксис у пошуках адекватних способів пояснення смислу синтаксичних одиниць так чи так свого часу тісно зблизився з когнітологічними й прагматичними концепціями, зокрема в питанні моделювання семантичного устрою речення через категорію пропозиції (Мірченко, 2004: 67; Селіванова, 2008: 392–395), а з другого, – з огляду на те, що в пропонованій студії увага зосереджена на таких синтаксичних одиницях, що почасти “випадають” із норми, структурованої певною мірою логічними категоріями, а отже, потребують більш широкого погляду на них з урахуванням (а) специфіки людського мислення – когніції, тобто буденного пізнання людиною зовнішньої та внутрішньої дійсності, яке ґрунтується на сприйнятті світу за допомогою органів чуття, інтеріоризації цього досвіду, його обробки й переробки, інтерпретації та переінтерпретації, заґрунтованих часто зовсім не на логіці (Селіванова, 2008: 371), (б) особливостей комунікації з різноманітним її прагматичним інтенціям.

Як зазначає Н. В. Белозерцева, необхідність залучення когнітивного підходу до розгляду асиметрії форми й змісту в реченні зумовлена тим фактом, що структуру речення неможливо пояснити тільки внутрішньоструктурними факторами, потрібен вихід “поза” неї, у сферу мисленнєвих процесів, які багато в чому визначають вибір мовних структур, які їх репрезентують (Белозерцева, 2011: 213).

На сьогодні лінгвокогнітивний підхід у синтаксичних дослідженнях української мови ще не достатньо задіяний. Щоправда, окремі аспекти рецепції синтаксису української мови із застосуванням когнітивної методології актуалізовані в дослідженнях Ф. С. Бацевича (2011), Н. В. Гуйванюк (1999), А. П. Загнітка (2001) та ін., однак

відповідного системного опису синтаксичних явищ в україністиці ще немає, що й визначає актуальність роботи.

Мета студії – виявлення когнітивних і прагматичних чинників формування формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики. Основні завдання дослідження: 1) поглибити уявлення про складнопідрядні з'ясувальні речення з формально-змістовою асиметрією шляхом звернення до положень лінгвокогнітивної науки, яка, зокрема, орієнтована на виявлення зв'язку між когніцією людини та, з одного боку, комунікативною діяльністю (мовленням), а з другого, – продуктами цієї діяльності (мовою), які відбивають у певний спосіб концептуалізацію й категоризацію пізнаного людиною світу; 2) простежити прагматичні причини виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних конструкцій; виявити зрушення в концептуалізації дійсності, які позначаються на формально-змістовій асиметрії складнопідрядних речень, виявити мотиви актуалізації асиметричних складнопідрядних з'ясувальних конструкцій.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі використано низку загальнонаукових (*аналіз, синтез, узагальнення*) й спеціальних методів, зокрема: *трансформаційного аналізу* (для простеження наявності додаткових семантичних нашарувань у межах складного речення), *опозиційного аналізу* (для виявлення диференційних ознак різновидів складнопідрядних речень і семантичних відмінностей між ними), а також елементи методів лінгвокогнітологічної та лінгвопрагматичної парадигм.

Виклад основного матеріалу

Категоризація дійсності, пізнаваної людиною, не завжди структурована строго логічними й відповідними реальному стану речей уявленнями: людина категоризує світ у мовних одиницях вибірково, надаючи особливого статусу тим, які є значущими в її концептуальній картині світу. Зрозуміло, що чітко категоризовані значення стають, так би мовити, твердими структурами. На рівні синтаксису це, зокрема, типові моделі речень різної формальної й семантичної будови

із симетричним співвідношенням форми й змісту. Відтак формально-змістова асиметрія може інтерпретуватися як спосіб подолання мовцем обмеженості мовних синтаксичних знаків. У цьому разі мовні структури мають певний потенціал до розвитку, розширення задля забезпечення комунікативних потреб мовців у вираженні некатегоризованих, але актуальних смислів.

Питанням причин виникнення формально-змістової нетиповості на рівні мовних знаків, а саме причин когнітивного й прагматичного характеру, увагу приділяли лише спорадично, хоча, як засвідчує аналіз, саме експлікації цих причин можуть пролити світло на низку суперечливо розглядуваних у синтаксисі явищ. Зважаючи не те, що в межах одного дослідження немає можливості проаналізувати з погляду лінгвокогнітивістики й лінгвопрагматики розмаїття випадків якісної формально-змістової асиметрії й так показати важливість більш широкого погляду на синтаксичні явища, зупинимося лише на одному феномені – з'ясувальних конструкціях, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики.

Типовим проявом асиметрії в складнопідрядних з'ясувальних реченнях вважають накладення на об'єктну семантику атрибутивної. Видається, що, залишаючись у межах мови, пояснити смислову тождність з'ясувальних симетричних конструкцій на зразок *Я думаю, що...* зі своїми асиметричними відповідниками на зразок *Я маю думку, що...*, *Я маю таку думку, що...*, *Я маю думку про те, що...*, *Я маю свіженьку думку, що...*, *Думка, можливо, несподівана з'явилася в мене, що...* не можна, оскільки в цьому разі виникає спокуса розносити їх по різних розрядах. Зокрема, Л. О. Шитик, яка, указуючи на те, що ступінь вияву з'ясувального й атрибутивного значень у подібних конструкціях залежить від специфіки сполучних засобів, наявності або відсутності співвідносних указівних слів, їхніх лексико-граматичних особливостей, наявності чи відсутності атрибутивного поширювача, урешті стверджує, що, відповідно, в одних випадках ці речення можна визнати з'ясувальними, у других – проміжними (де ознаки з'ясувальності й означальності рівноцінні), а в третіх – присубстантивно-означальними (Шитик, 2014: 160–161).

Загалом не заперечуючи думки дослідниці про наявність у таких конструкціях атрибутивної семантики, усе ж варто наголосити, що це лише поверхово актуалізоване модифіковане відношення. Насправді

ж в усіх випадках мовці продукують суто з'ясувальні відношення, а слухачі, відповідно, ці відношення адекватно “вичитують”. Це підтверджується, зокрема, тим, що в умовах реальної комунікації слухачі, реагуючи на фразу *Я маю свіженьку думку, що...*, зазвичай перепитують так: *Ну і що там у тебе за думка?, І що ти там собі на-думав?*, а не так: **І яка в тебе думка?*.

З погляду глибинної семантики конструкції *Я думаю, що...* та *Я маю думку, що...* виражають те саме синтаксичне значення (об'єктне). Тому різницю між ними краще пояснювати не в термінах синкретизму синтаксичних відношень (об'єктного й атрибутивного), а в термінах нової якості концептуалізації дійсності й прагматичної інтенційності. Саме через зміну когніції дійсності й появу нових прагматичних інтенцій розвивається на типовій, ядерній формі нова якість з'ясувального відношення. Відтак саме методи когнітивної й прагматичної аналітики можуть допомогти побачити причини актуалізації на поверховому рівні атрибутивної семантики, однак її посутню нефункціональність у плані смислу висловлення.

Цю позицію можна пояснити на наведених вище прикладах *Я думаю, що...* / *Я маю думку, що...*. З перспективи когнітивної діяльності суб'єкта, озвучити факт когнітивного процесу рефлексії власної інтелектуальної діяльності (модусної рамки) двома відмінними структурами (*думую* / *маю думку*) є насамперед свідченням доволіності трансляції глибинної семантики в поверховій семантиці синтаксичної форми (пор.: *Думаю, що...* / *У мене є думка, що...* / *Є думка, що...*). Водночас це ще є й фактом зміни перцепції мовцем своєї внутрішньої дійсності та її співвідношення із зовнішньою (ідеться про прагматичний компонент).

Фрагмент, що містить предикат *думую*, актуалізує процесний складник, позбавлений домішок іншої семантики. Натомість у другому прикладі через використання в ньому “розщепленого предиката” у вигляді предиката посесивності *маю* й згорненого до іменного компонента предиката *думати* – девербатива *думку* актуалізується зовсім інший спосіб когніції мовцем своєї внутрішньої діяльності: він не просто усвідомлює процес свого думання та заявляє про нього, а сприймає цей процес як результат, який має на виході з процесу. У другому випадку елімінується ідея “шляху”, водночас актуалізується кінцева точка цього процесу – володіння думкою, а це значуща

зміна, що вказує на актуалізацію концепту власності (Карасик, & Стернин, 2007: 460).

Зміна способу рецепції своєї внутрішньої діяльності, відповідно до положень лінгвокогнітології, у своїй основі може бути пояснена зміною практично-досвідного складника людського існування, де у фреймі “бесіда” (саме в цьому фреймі, оскільки експлікація мовцем факту свого думання актуальна передусім для спілкування: Мовець 1: *Я думаю, що...* \ – Мовець 2: *Я не погоджуюся з тобою. На мою думку...*) інформування про процес здійснення інтелектуальної діяльності (*думати, міркувати, розмірковувати*) заступається інформуванням про результат і безумовне право володіти цим результатом / продуктом (отримувати результати інтелектуальної діяльності, ставати володарем продуктів цієї діяльності – *мати думку / погляд / міркування*). Цілком логічно припустити, що зміна акценту у фреймі, або рефреймінг, – це зміна в поглядах на ситуації комунікації, у яких мовцю трапляється наголошувати вже не на процесах протікання в ньому самому інтелектуальної діяльності, а на результативності цих процесів, на праві володіти й розпоряджатися ними. Зі сказаного закономірно зробити висновок, що рефреймінг як відбиття зміни в сприйнятті й осмисленні дійсності спричиняє на поверховому (синтаксичному) рівні формування певним чином синтаксично трансформованих структур.

Когнітивні зміни зароджуються в процесі освоєння людиною світу, на практиці й надалі знаходять вихід у мові, дуже часто реалізуючись на рівні синтаксису (як у доволі “твердій”, за Б. Ю. Норманом (Норман, 2013), до змін частини мовної системи) як прагматично значущі видозміни, потенціал яких мовці можуть і не усвідомлювати, однак найчастіше досить ефективно використовувати, тобто бути успішними комунікантами в процесі реалізації своїх прагматичних інтенцій, адже «більшість синтаксичних процесів, пов’язаних як із виділенням тих або тих складників (висунення в престижну синтаксичну позицію, трансформація підйому, розщеплення валентності), так і з їх частковою чи повною редукцією (усякі пониження, випущення, суміщення) є не просто формальна гра в синтаксичну синонімію, а механізм, спеціально призначений для пріоритетного вираження прагматичної значущості тих чи тих елементів повідомлення. Цей механізм компресує в одній синтаксичній техніці вираження власне

предикатно-аргументних відношень та їх зважену комунікативну значущість» (Кибрик, & Нариньян, 1987: 61).

Водночас в окремих випадках у разі неусвідомленої актуалізації нової когнітивної моделі рецепції дійсності в з'ясувальних конструкціях у вигляді “розщепленого предиката” мовець може наразитися на комунікативну невдачу. Виправданість останньої думки нескладно показати на таких прикладах: *Я обіцяю, що це не повториться. – Я даю тобі обіцянку, що це не повториться.* Із-поміж двох наведених висловлень друге є доволі сумнівним із погляду можливості його використання успішним комунікантом у реальному спілкуванні. Імовірно, девіантність цього висловлення криється в тому, що його семантика не відповідає комунікативній ситуації: воно занадто штучне для спілкування комунікантів “тут і зараз”, які є більш за все рівностатусними (це впливає в цьому разі із дейксису *я / тобі*), а отже, слухач може запідозрити мовця, який спродукував таке висловлення, у нещирості.

Причиною комунікативної невдачі (прагматичного ефекту нещирості, який за нормальних умов не може бути справжньою інтенцією мовця) в цьому разі є смисловий дефект, закладений у висловленні. Він постає як наслідок неправильної когнітивної рецепції мовцем сутності процесу обіцяння: дати обіцянку – це значить бути її володарем до того, як її дати, однак, по-перше, уже із самого імпліцитно вичитуваного контексту наведеного комунікативного акту видно, що мовець не є суб'єктом “морально бездоганним” (раз він змушений обіцяти співрозмовнику не повторювати чогось), а отже, і не є тим, хто тримає слово (дотримується обіцяного), по-друге, цей мовець не може “дати обіцянку” в ситуації комунікації “тут і зараз”, бо її (обіцянки) як такої ще немає як результату обіцяння, як обіцяння, що вже здійснене (обіцяти – це завжди “наперед”, процес “обіцяти” стає результатом “обіцянка” лише з моменту безпосереднього здійснення акту обіцяння). Натомість у разі переведення цих перформативів (висловлень – безпосередніх здійснень того, що ними повідомляється: *Я обіцяю тобі* = ‘я дійсно це роблю, я насправді відповідаю за чинність моєї заяви, наведеної далі’) у категорію констативів (*Я обіцяв, що це не повториться – Я дав обіцянку, що це не повториться; Він пообіцяв, що це не повториться – Він дав обіцянку, що це не повториться*) усе змінюється. Імовірно, природність девербатива *обіцянка* в останніх

прикладах постає як закономірне відбиття зміни статусу дії з “тут і зараз” до відтермінованої в часі. Це спостереження показує, що для актуалізації в поверховій структурі речення значення атрибутивності не просто важливо, щоб у головній частині з’явився девербатив, але й щоб таксисні характеристики конструкції підтримували його чинність. Тобто до синтаксичного механізму творення нової якості з’ясувальної семантики, описаного, наприклад, Р. О. Христіаніною (Христіанінова, 2012: 294), має бути внесений ще й таксисний складник (Золотова, 1995: 99–110; Храковский, 2003: 32–54).

Водночас попередній приклад (*обицяю – даю обіцянку*) переконує в тому, що для актуалізації “розщеплених предикатів” важливою є семантична структура й концептуальна сутність предикатів. На цей факт дослідники звернули увагу, указавши, зокрема, що лише обмежене коло предикатів, характерних для з’ясувальних конструкцій, здатне трансформуватися в “розщеплені предикати” (Христіанінова, 2012: 294–295; Шитик, 2014: 156–162). Водночас науковці не акцентують уваги на головному: більшість іменників, здатних модифікувати з’ясувальну семантику в бік атрибутивної, є іменниками специфічних мовленнєвих жанрів і дискурсів, в основному, з одного боку, офіційно-ділового, наукового характеру, тобто регламентованих, а з другого, – побутового, риторичного. Крім того, не всі синтаксисти наголошують на тому нюансі, що більшість із подібних “розщеплених предикатів” є узуальними фразеологізмами або ж неологічними зв’язаними єдностями, наприклад, *ходять чутки, пішла плітка, надійшла звістка, поступило повідомлення, виникла думка, доходить думки / висновку / переконання, зробити оголошення, існує / є твердження / думка / повір’я* тощо. При цьому узуальні засоби в основному характерні для побутових дискурсів, а неологічні – для регламентованих сфер комунікації.

Наведені приклади лексичного наповнення головної частини з’ясувальних речень з актуалізованою атрибутивною семантикою засвідчують процес семантичного “розщеплення” дієслів, типових для симетричних з’ясувальних конструкцій на зразок *говорити, пліткувати, сповіщати, повідомляти, думати, висновувати, переконувати(ся), твердити, вірити* на два складники: перший компонент утворює ідею процесу, дії (*ходить, надходить, доходить, видає, поставати*) або стану-буття (*існують, бути*), а другий – його результату (*чутка, плітка, звістка, повідомлення, думка,*

висновок, переконання, твердження, вірування). Це спостереження з усією очевидністю вказує на специфічний спосіб когніції дійсності сучасними людьми, що виявляється в тенденції бачити інтелектуально-комунікативну діяльність (а саме це характеризує модусну пропозицію з'ясувальних конструкцій, або, користуючись прагматичною термінологією Дж.Р. Росса, – перформативний “префікс” (Сусов, 2006: 26) у термінах результативної дії. Показово, що за такого “розщеплення” предикати, наприклад, *ходити* (*ходить плітка*), *надходити* (*надійшло повідомлення*) і под. забезпечують актуалізацію семантики, що була лише завуальовано відчутна в їхніх предикатах-прототипах на зразок *пліткувати*, *повідомляти*. Ідеться про те, що в цьому випадку дієслова на позначення руху експлікують значення ‘вихідна точка руху’, ‘кінцева точка руху’, ‘рух в обох напрямках’, так само, як це роблять й інші предикатні лексеми, характерні для “розщепленої” репрезентації (*виникати*, *з'являтися*, *робити*) тощо. Це явище може бути інтерпретоване як відбиття егоцентричної концепції комунікативної діяльності (Бацевич, 2011: 120–121) й, очевидно, відбиває прагматичну інтенцію мовця повідомляти не просто про факт говоріння, думання, почуття, буття, а про факт існування або “джерела”, що продукує певний результат (*дати наказ*, *запропонувати ідею*), або суб'єкта, на якого поширюється ця дія (*надійшло повідомлення*, *зробити попередження*, *отримати відповідь*) тощо, тим самим утверджуючи важливі комунікативно-прагматичні фокуси.

Зважаючи на сказане, можна припустити, що глибинні причини виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних речень варто вбачати в зрушеннях у способі осмислення людиною дійсності в результаті зміни практично-соціального буття в нових реаліях. Зміни в когніції детермінують певні тенденції в мовнокреативній сфері особистості й соціуму, ведучи до активізації тенденції до аналітизму, на чому наголошують дослідники, характеризуючи сучасний стан розвитку мов, зокрема й української (Дубова, 2004). Причину актуалізації цих конструкцій у мовленні можна пояснити також принципом видільності актуального для мовця компонента. Розщеплення дієслова на складники «дія + продукт дії», наприклад, *наказувати* – *давати наказ*, *розмовляти* – *вести розмови*, *обіцяти* – *давати обіцянку* має значущий прагматичний потенціал (пор.: *Я ще вчора дав наказ, щоб... / Я ще вчора наказав,*

щоб..., де в першому випадку актуалізується прагматичне значення, актуальне для комунікантів у діловій сфері, за допомогою іменника *наказ* як спеціального позначника офіційного документа, фонові знання про сутність якого відомі учасникам комунікації і пов'язують її з концептом *обов'язку*).

Варто звернути увагу на те, що актуалізація аналітизму в сучасній українській мові відзначалася неодноразово дослідниками, при цьому в багатьох джерелах наголошується, що аналітичний спосіб вираження думки особливо характерний для структурованих, регламентованих ситуацій комунікації (офіційна, наукова, риторична тощо). Відповідно можна стверджувати, що з такої перспективи про жодну формально-синтаксичну чи семантико-синтаксичну перехідність не йдеться: подібні складнопідрядні речення мовці в певних комунікативних жанрах продукують як з'ясувальні, а не як означальні (*Я дав наказ [про що цей наказ?], що вже треба вирушати*), а реципієнти відповідно декодують їх у такий самий спосіб: наказ для мовця “не який”, а “про що”, і це “що” чітко означене, за його невиконання можуть настати наслідки.

Завершуючи аналіз когнітивно-прагматичних причин поверхової семантичної модифікації з'ясувальних речень, варто звернути увагу на те, що науковці вже неодноразово вказували на сполуки на зразок *давати наказ, ходять плітки* як на своєрідний функціональний тип аналітичного присудка, наголошуючи на його комунікативній функції (Загнітко, 2001: 82, 516), цим самим, зокрема, констатуючи, що в мовленнєвій практиці функціонально значущі для мовців граматичні значення мають тенденцію до розвитку на базі наявних, зокрема й шляхом перерозподілу значень між кількома складниками (*наказати – дати наказ – видати наказ – оголосити наказ*). При цьому виникає ситуація, коли синтаксично значущі для творення з'ясувального відношення предикати першої частини розщеплюються і новоутворені функціональні предикати часто набувають своєрідного граматично зв'язаного значення, порівн.: *По селу пліткують, що... ≈ По селу ходить плітка, що... ≈ По селу ходить, що...* де останні форми речень сприймаються адекватно як внаслідок загального синтаксичного значення конструкції, так і внаслідок їхньої функціональної зв'язаності з функціональними присудками, де відбулася пересемантизація. Отже, розщеплення типових для з'ясувальних конструкцій

предикатів можна розглядати як відгук мовної системи на актуальні запити мовців, життєвий простір яких ускладнюється, а пересемантизація в межах функціональних предикатів (“розщеплених предикатів”) може розглядатися як аргумент на користь того, що з’ясувальні конструкції з так званим об’єктно-атрибутивним відношенням не є якимось синхронно-перехідним розрядом, на чому наголошують дослідники (Христіанінова, 2012; Шитик, 2014), а репрезентують оновлену для потреб сучасної цивілізації форму для типових з’ясувальних відношень, виступаючи синонімічним ресурсом вираження специфічно когнітивно модифікованих ядерних з’ясувальних відношень у конкретних прагматичних ситуаціях комунікації. З погляду форми вони ускладнюються внаслідок передусім заміщення типових предикатних позицій функціональними предикатами, що тягне модифікацію поверхової семантики, але з погляду загального змісту ці конструкції залишаються виразниками з’ясувального відношення, однак такого, яке характеризується новою когнітивно-прагматичною якістю.

У такий спосіб можна говорити про якісно асиметричні з’ясувальні конструкції як функціональну периферію в межах реалізації відношення з’ясування, але аж ніяк не атрибутивності. Тобто системним місцем з’ясувальних конструкцій з ускладненою з’ясувально-атрибутивною семантикою в системі складнопідрядних конструкцій є розряд з’ясувальних, де ці якісно асиметричні конструкції за своєю семантикою становлять функціональну периферію.

У цьому контексті не зайвим буде навести позицію О. О. Колесникова, який, розмірковуючи над проблемою диференціації частин мови й фактів міжчастиномовної омонімії, цілком переконливо показує, що констатування омонімів як фактів синхронної перехідності (синкретизму) в межах частин мови варто розглядати лише як дослідницький прийом, такий собі «пошуковий синкретизм» (Колесников, 1990), оскільки «одна лише констатація зон синкретизму... не відбиває в описові основних властивостей системного положення омонімічних фактів» (Колесников, 1990: 28), і далі обґрунтовує важливість розмежування рівнів дослідження форми й значень граматичних категорій. Якщо цю думку транспонувати в контекст аналізованої проблематики, то можна стверджувати, що визнання з’ясувальних конструкцій з об’єктно-атрибутивним відношенням, власне, як й інших якісно асиметричних складних сполучникових синтаксичних

одиниць як синкретичних, синхронно-перехідних (це дає підстави припускати, що вони кудись переходять або колись-таки кудись перейдуть), є своєрідним визнанням “фіаско” ідеї можливості й необхідності рівневого та системного бачення синтаксису як формально обмеженого арсеналу синтаксичних структур, що здатні слугувати динамічними проекціями для семантичного вираження складних структур когніції дійсності й найрізноманітніших прагматичних інтенцій, наближатися до інших, але аж ніяк не переходити в інші. Системність синтаксичного рівня мови як сукупності відпрацьованих у процесі тривалої пізнавально-мовленнєвої діяльності людини типових форм для вираження базово необхідних, актуальних значень має братися за основу під час осмислення асистемних явищ, а отже, більш виправданим за такого погляду є бачення синтаксису як польової структури, аніж як дифузної, де постійно відбуваються “переходи”. У зв’язку із цим висновком доцільно навести міркування Б. Ю. Нормана, який стверджує: «Рівні мовної системи взаємодіють у процесах мовленнєвої діяльності, у тому числі за здійснення мовою пізнавальної функції. Водночас прерогативою синтаксичних одиниць є первинне розпізнавання референтної ситуації й співвіднесення її з одним із типових “станів справ”, що вже зберігаються в людській пам’яті. Так відбувається підганяння нескінченно багатолінійної дійсності під більш або менш прораховувані комунікативні зразки» (Норман, 2013: 58), – що цілком узгоджується зі спостереженнями синтаксистів, які для аналізу якісно асиметричних синтаксичних одиниць виходили за межі власне мовної призматичності, звертаючись до лінгвокогнітивістики й лінгвопрагматики.

Висновки

Як показав здійснений вище аналіз, з’ясувальні конструкції із поверхово актуалізованою з’ясувально-атрибутивною семантикою також мають бути кваліфіковані як периферія відношення з’ясування, ускладнена новим суб’єктивним поглядом людини на внутрішні процеси (буття, відчуття, говоріння, мислення).

Насамкінець важливо підкреслити, що увага до когнітивних і прагматичних аспектів формування асиметрії може дати відповіді на чимало питань у галузі складного речення, зокрема й складно-підрядного, що вважаємо перспективою дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф. С. (2011). *Вступ до лінгвістичної прагматики*. Київ: ВЦ «Академія».
2. Белозерцева, Н. В. (2011). Асимметрия формы и содержания сентенциальных знаков: когнитивный подход. *Мир науки, культуры, образования*, 3 (28), 210–213.
3. Гуйванюк, Н. В. (1999). *Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць*. Чернівці: Рута.
4. Дубова, О. А. (2004). Синтетизм та аналітизм у морфологічних системах української та російської мов (типологічний аспект). (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні.
5. Загнітко, А. П. (2001). *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
6. Золотова, Г. А. (1995). Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе. *Вопросы языкознания*, 2, 99–110.
7. Кибрик, А. Е., & Нариньян, А. С. (Ред.). (1987). *Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах*. Москва: Наука.
8. Колесников, О. А. (1990). Про поняттєві сфери термінів “синкретизм” та “омонімія”. *Мовознавство*, 2, 27–31.
9. Карасик, В. И., & Стернин, И. А. (Ред.). (2007). *Антология концептов*. Москва: Гнозис.
10. Мірченко, М. В. (2004). *Структура синтаксичних категорій* (2-ге вид., переробл.). Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки.
11. Норман, Б. Ю. (2013). *Когнитивный синтаксис русского языка*. Москва: ФЛИНТА.
12. Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
13. Сусов, И. П. (2006). *Лингвистическая прагматика*. Москва: Восток – Запад.
14. Храковский, В. С. (2003). Категория таксиса (общая характеристика). *Вопросы языкознания*, 2, 32–55.
15. Христіанінова, Р. О. (2012). *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові*. Київ: ВД Дмитра Бурого.
16. Шитик, Л. (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові*. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2011). *Vstup do linhvistychnoi prahmatyky [Introduction to linguistic pragmatics]*. Kyiv: VTs «Akademiiia» [in Ukrainian].
2. Belozerceva, N. V. (2011). Asimetriya formy i soderzhaniya sentencional'nykh znakov: kognitivnyy podkhod [Asymmetry of the form and content of sentential signs: a cognitive approach]. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya – The world of science, culture, education*, 3 (28), 210–213 [in Russian].
3. Huivaniuk, N. V. (1999). *Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksysnykh odyynyts [Formal semantic expressions in the system of syntactic units]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
4. Dubova, O. A. (2004). Syntetyzm ta analityzm u morfolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov (typolohichniy aspekt) [Synthetism and Analytism in Morphological Systems of Ukrainian and Russian Languages (Typological Aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni [in Ukrainian].
5. Zahnitko, A. P. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]*. Donetsk: DonNu [in Ukrainian].
6. Zolotova, G. A. (1995). Monopredikativnost' i polipredikativnost' v russkom sintaksise [Monopredicativity and polypredicativity in Russian syntax]. *Voprosy yazykoznaniya – Questions of linguistics*, 2, 99–110 [in Russian].
7. Kibrik, A. E., & Narin'yan, A. S. (Red.). (1987). *Modelirovanie yazykovoy deyatelnosti v intellektual'nykh sistemakh [Modeling of language activity in intelligent systems]*. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Kolesnykov, O. A. (1990). Pro poniattievi sfery terminiv “synkretyzm” ta “omonimiiia” [On the conceptual areas of the terms “syncretism” and “homonymy”]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2, 27–31

[in Ukrainian]. 9. **Karasik, V. I.**, & Sternin, I. A. (Red.) (2007). *Antologiya konceptov [Anthology of concepts]*. Moskva: Gnozis [in Russian]. 10. **Mirchenko, M. V.** (2004). *Struktura syntaksychnykh katehorii [The structure of syntactic categories]*. (2nd ed.). Lutsk: RVV «Vezha» VDU im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 11. **Norman, B. Yu.** (2013). *Kognitivnyy sintaksis russkogo yazyka [Cognitive syntax of the Russian language]*. Moskva: FLINTA [in Russian]. 12. **Selivanova, O. O.** (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian]. 13. **Susov, I. P.** (2006). *Lingvisticheskaya pragmatika [Linguistic pragmatics]*. Moskva: Vostok – Zapad [in Russian]. 14. **Xrakovskij, B. C.** (2003). Kategoriya taksisa (obshhaya xarakteristika) [Taxi category (general characteristics)]. *Voprosy yazykoznaniya – Questions of linguistics*, 2, 32–55 [in Russian]. 15. **Khrystianinova, R. O.** (2012). *Skladnopedriadni rechennia v suchasniy ukrainiskii literaturnii movi [Complex sentences in modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 16. **Shytyk, L.** (2014). *Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainiskii literaturnii movi [Synchronous transition of syntactic units in the Ukrainian literary language]*. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

Полозова Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-097-819-06-57

E-mail: polozoval@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6780-1764>

Polozova Olena Oleksandrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Саламанюк Наталія Володимирівна – учитель-методист української мови і літератури, Збаразький ліцей Тернопільської обласної ради; вул. Д. Галицького, 52, Тернопільська область, 47302, Україна.

Tel.: +38 098 003 47 08

E-mail: Sportsinternat@gmail.com

Salamaniuk Nataliia Volodymyrivna – teacher-methodologist of Ukrainian language and literature, Zbarazh Lyceum of Ternopil Regional Council; 52D Halyskoho Str., Ternopil region, 47302, Ukraine.

Надійшла до редакції 16 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Полозова О. О., Саламанюк Н. В. Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 110–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.08>

APA: Полозова, О. О., & Саламанюк, Н. В. (2022). Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій). *Лінгвістичні дослідження*, 56, 110–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.08>

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

<i>Борисов В. А.</i> Аббревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов)	3
<i>Брус М. П.</i> Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові.....	12
<i>Кочан І. М.</i> Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура)	25
<i>Пересада Є. І.</i> Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: аббревіатурна латинізація	42
<i>Степаненко М. І.</i> Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри.....	55
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери	77

ГРАМАТИКА

<i>Nekrylova O. L.</i> The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitive Verbs	93
<i>Полозова О. О., Саламанюк Н. В.</i> Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій).....	110
<i>Радчук О. В.</i> Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою 'відсутність')	124
<i>Степаненко Н. С.</i> Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметричні зв'язки	141
<i>Халіман О. В.</i> Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки.....	151

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

<i>Myroshnychenko M. P.</i> Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text.....	163
<i>Дерій А. О.</i> Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша	174
<i>Заборна М. С.</i> Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема	187
<i>Космеда Т. А.</i> Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми	204